

chowawcy znaleźli się w przytułku dla obłąkanych w Tapiau. Dalsza droga wiodła do obozów w Grünhof i Strohbienen (niedaleko Królewca).

W. Gębik kończy swą książkę sceną rozstania uczniów z nauczycielami. "W imieniu kolegów pragnę zapewnić pana dyrektora, że nigdy nie zrobimy wstydu naszym wychowawcom, ani dobremu imieniu szkoły. Póki żyjemy, Polska żyje i walczy" (s. 272) — tymi słowami żegnał uczeń Feliks Włodarczak tych, którzy wskazali polskiej młodzieży w Niemczech zasady humanizmu i uczyli patriotyzmu.

Po przeczytaniu książki czuje się pewien niedosyt. Czytelnikowi nasuwa się pytanie, jakie były dalsze losy wychowanków i nauczycieli kwidzyńskiego gimnazjum. Odpowiedź na to pytanie mogłaby stanowić ciekawy epilog omawianej pozycji.

Drobna pomyłka znalazła się na s. 183: Westfalia i Nadrenia stanowiły w nomenklaturze Związku Polaków w Niemczech III, a nie — jak podano — IV dzielnicę.

Książkę zamykają 94 aneksy, na które złożyły się przede wszystkim tłumaczenia dokumentów publikowanych w „Kulturwehr”, wydawanym przez Związek Mniejszości Narodowych w Niemczech i redagowanym przez Łużyczanina Jana Skalę. Poza tym autor oparł się na materiałach archiwalnych polskich konsulatów w Opolu, Kwidzynie, Królewcu. Wartość omówionej książki wzbogacają liczne fotografie, pochodzące ze zbiorów autora, byłego archiwum Wydziału Fotograficznego Związku Polaków w Berlinie oraz ze zbiorów uczniowskich. Na podkreślenie zasługuje także piękna szata graficzna książki. Komunikatywny styl, emocjonalne zaangażowanie autora, wreszcie duże walory poznawcze i wychowawcze omawianej pozycji sprawiają, że książka Władysława Gębika stanowi wartościową i ciekawą lekturę.

Anna Wolff

BOHDAN JAŁOWIECKI: *Osiedle i miasto. Studium socjologiczno-urbanistyczne jednostek mieszkaniowych Wrocławia*. Warszawa 1968, 158 ss.

W ostatnim okresie powstaje coraz więcej opracowań dotyczących nowych problemów socjologicznych specyficznych dla Ziem Zachodnich. Badania przeprowadzone przez B. Jałowickiego, których wyniki są treścią omawianej pracy, poświęcone były zagadnieniom socjologiczno-urbanistycznym Wrocławia. Wiele czynników powoduje, że jest to szczególnie interesujący przedmiot studiów z zakresu socjologii miasta. Wynika to nie tylko stąd, że Wrocław został odbudowany po ogromnych zniszczeniach wojennych, ale głównie z faktu, że jest ono największym z polskich miast, w którym po wojnie nastąpiła całkowita wymiana ludności, przy czym nowi mieszkańcy pochodzili w większości z terenów słabo zurbanizowanych. Nie bez racji autor podkreśla więc, że Wrocław jest, a raczej był, zjawiskiem w pewnym sensie niepowtarzalnym. Proces powstawania w ciągu dwudziestu lat nowej społeczności miejskiej obrazuje charakterystyczne przemiany społeczne zachodzące w ostatnim czasie w miastach polskich.

Potrzeba podjęcia wspomnianych badań wynikała niejako z praktycznej konieczności poznania socjologicznej struktury miast, które służyłoby celowej polityce urbanizacyjnej i dalszej humanizacji warunków życia rosnących skupisk ludzkich. Książka B. Jałowickiego zapoznaje m. in. z niektórymi poglądami i opiniami mieszkańców na warunki życia w mieście. Opiniom tym towarzyszy krytyczna refleksja autora.

Badaniami objęto około 445 rodzin zamieszkałych w sześciu jednostkach mieszkaniowych, wybranych drogą losowania. Kwestionariusz, na podstawie którego przeprowadzono wywiady, składał się z kilku części, które dotyczyły następujących problemów: wielkość mieszkania i sposób jego użytkowania, opinie o warunkach mieszkaniowych oraz życzenia w tym zakresie, dane o miejscu pracy, karierze

zawodowej, dojazdach, korzystaniu z usług, opinie o usługach, budżet czasu, kontakty i aktywność społeczna oraz informacje o rodzinie ankietowanego itp.

Charakteryzując ogólnie miasto, autor przedstawia rozwój jego ludności pod kątem pochodzenia i wieku. Interesujące są także rozważania nad czynnikami miastotwórczymi i istniejącymi oraz przewidywanymi zadaniami miasta. Wrocław spełnia funkcję ośrodka pracy (przemysł), węzła komunikacyjnego, centrum dyspozycyjnego regionu (województwa), ośrodka nauki, ośrodka rekreacyjnego (turystyka) i ośrodka krajowego. Wymienione funkcje najlepiej określają rozwój i osiągnięcia Wrocławia w okresie PRL. Jak wspomniano, główna funkcja miasta związana jest ze stanowiącym jednocześnie podstawowy czynnik miastotwórczy wrocławskim przemysłem, zatrudniającym niemal 40% zawodowo czynnych mieszkańców. Ważna jest także funkcja Wrocławia jako ośrodka dyspozycyjnego regionu, który należy do najbardziej rozwiniętych pod względem gospodarczym i urbanistycznym w kraju. Także nauka jest we Wrocławiu istotnym czynnikiem miastotwórczym, gdyż oddziaływanie tego ośrodka wykracza poza granice miasta i województwa. Podobnie w niektórych innych dziedzinach Wrocław spełnia specjalne zadania stołeczne, albowiem jest siedzibą instytucji unikalnych w kraju oraz instytucji centralnych, dyspozycyjnych.

Struktura społeczno-przestrzenna Wrocławia charakteryzuje się układem koncentryczno-wiełośrodkowym, a ludność skupia się w sferze śródmiejskiej. Jednak obecnie rozmieszczenie ludności i miejsca pracy powoduje nieracjonalne wędrowki, jest dyfunkcjonalne wobec układu miasta. Godny uwagi jest także problem rozmieszczenia kategorii społeczno-zawodowych w poszczególnych rejonach miasta, a także lokalizacji usług oraz charakterystyka stopnia zaspokojenia potrzeb.

Następny, trzeci rozdział zawiera charakterystykę badanej zbiorowości. Autor analizuje skład mieszkańców Wrocławia według płci i wieku stwierdzając, że w poszczególnych jednostkach istnieje odmienna struktura wieku, co znajduje swoje odbicie w stylu życia mieszkańców i powoduje zróżnicowanie potrzeb. Następnie zajmuje się pochodzeniem terytorialnym ludności rozpatrywanym w trzech przekrojach: miejsce urodzenia, miejsce zamieszkania w sierpniu 1939 r. i miejsce ostatniego pobytu przed przyjazdem do Wrocławia; uwzględnia także czas przybycia ludności zamieszkującej badane osiedla, pochodzenie społeczne, strukturę społeczno-zawodową, skład, aktywność zawodową i poziom życia mieszkańców.

Wzajemne związki trzech głównych elementów struktury przestrzenno-społecznej miasta, tj. zamieszkania, pracy i usług są tematem kolejnego rozdziału. Autor rozważa ocenę warunków mieszkaniowych i postulatów w tym zakresie stwierdzając, że ponad połowa rodzin otrzymujących nowe mieszkanie w momencie przydziału nie jest z niego w pełni zadowolona. Tak więc znaczna część nowych mieszkań jest elementem dysfunkcjonalnym w układzie rodziny, osiedla i miasta. Istotne znaczenie w rozważaniach na temat wymienionych uprzednio relacji mają elementy uciążliwości miasta. Na czoło czynników dysfunkcjonalnych wysuwają się poza klimat (pod którym to pojęciem ankietowani rozumieli nie tylko klimat w sensie dosłownym, lecz także i inne czynniki), zaopatrzenie i rozmieszczenie sklepów, komunikacja miejska i hałas. Innym czynnikiem, który należy uwzględnić w badaniach, to dostępność miasta, którą autor definiuje jako stopień łatwości względnie utrudnienia, w jakim mieszkańcy badanych jednostek mieszkaniowych korzystają z miasta i jego urządzeń. Autora przede wszystkim interesuje dostępność miejsc pracy i usług. Stwierdza, że we Wrocławiu istnieje nieracjonalne rozmieszczenie miejsc pracy i zamieszkania, podobnie przedstawia się sytuacja w odniesieniu do miejsc zamieszkania i usług. Funkcjonalny układ to taki, w którym, zdaniem B. Jałowieckiego, istnieje tendencja do minimalizowania liczby i czasu podróży do pracy i usług podstawowych, natomiast mają miejsce swobodne pod względem częstotliwości i odległości dojazdu do usług „wyższego rzędu” i w celach utrzymania kontaktów społecznych. Z lokalizacją usług łączy się bezpośrednio zagadnie-

nie bilansu czasu, przy czym autor wyróżnia czas przeznaczony na zajęcia domowe oraz czas wolny, osobno omawiając sposoby jego zużytkowania.

Szczególnie interesujący jest rozdział poświęcony zagadnieniom więzi społecznej w jednostkach mieszkaniowych. Jest to problem o doniosłym znaczeniu społecznym, u którego źródeł leży jedno z czterech podstawowych pragnień (*wishes*) społecznych, sformułowanych przez W. I. Thomasa i F. Znanieckiego¹, a mianowicie pragnienie uznania społecznego. Działanie tego pragnienia uzewnętrznia się również w najwęższej jednostce terytorialnej². B. Jałowicki więź społeczną określa jako względnie trwałą styczność ludzi na gruncie wymiany wartości i realizacji wspólnych celów. Tak więc pomiędzy ludźmi mieszkającymi obok siebie, którzy znają się i w jakiś sposób dokonują wymiany wartości, będzie istniała więź sąsiedzka. Autor ukazuje tę więź wyrażającą się kontaktami towarzyskimi, uczestnictwem w organizacjach społecznych, aktywności społecznej i zainteresowaniach sprawami dzielnicy wśród mieszkańców poszczególnych badanych osiedli.

Dwa ostatnie rozdziały poświęcone są niektórym cechom charakterystycznym mieszkańców wybranego osiedla (cechy strukturalne oraz cechy społeczno-demograficzne a niektóre elementy stylu i poziomu życia) oraz robotnikom w różnych typach osiedli Wrocławia.

W zakończeniu autor stwierdza, że struktura przestrzenno-społeczna okazuje się układem o przewadze czynników dysfunkcyjnych, a obserwacja poczynań podjętych w ostatnim dwudziestolecu, mająca na celu przebudowę miasta prowadzi do stwierdzenia, że nie były one podejmowane w oparciu o jasno zdefiniowane potrzeby społeczne. Podaje także szereg hipotez bardziej szczegółowych, które można łatwo przekształcić w zalecenia socjotechniczne, mogące stanowić wskazówkę dla urbanistów. Już z powyższego, pobieżnego omówienia zawartości pracy B. Jałowickiego wynika duże znaczenie zarówno teoretyczne, jak i praktyczne przeprowadzonych badań. Wydaje się rzeczą nieodzowną, aby w zasadzie każde miasto w Polsce doczekało się takiego opracowania, które będzie niezbędne przy jego dalszej rozbudowie. Należy jeszcze raz podkreślić, że pionierska praca Jałowickiego, nie mająca w polskiej literaturze socjologicznej odpowiednika związana jest zarówno tematycznie, jak i warsztatowo z Ziemią Zachodnią.

Andrzej Brenz

¹ *The Polish Peasant in Europe and America*. New York 1918 - 1921 (rozdział pt. *Methodological Note*).

² J. Ziółkowski, *Urbanizacja, miasto, osiedle*. PWN, Warszawa 1965, s. 47.